




Antik Çağ'da Çocuk, Çocukluk ve Eğitim Üzerine Bir İnceleme¹

A Study on Children, Childhood and Education in Antiquity

Sayfa | 1340

Ayten ÜNAL , Dr., Sinop Bilim ve Sanat Merkezi, ayten_nal@yahoo.com

Geliş tarihi - Received: 27 Mart 2024
Kabul tarihi - Accepted: 19 Temmuz 2024
Yayın tarihi - Published: 28 Ağustos 2024

¹ Bu makale "Matthew Lipman'da Çocukların Düşünsel Gelişiminde Felsefenin Kritik Rolü" başlıklı tezden üretilmiştir.

Ünal, A. (2024). Antikçağda çocuk, çocukluk ve eğitim üzerine bir inceleme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1340-1364.

DOI. 10.51460/baebd.1459979



Öz. Bu çalışma antik dönemde çocuk, çocukluk ve eğitim konularını incelemeyi amaçlamaktadır. Amaca uygun olarak söz konusu dönemi anlamak için nitel araştırma desenine dayalı olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle Antik Çağ ile ilgili kaynaklar incelenmiş, dönemin eğitim anlayışı, çocukların toplumdaki rolü ve eğitim yöntemleri üzerine geniş çaplı bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın bulguları Antik Çağ'ın farklı uygarlıklarında çocuk yetiştirme ve eğitim anlayışının karmaşıklığını ortaya koymuştur. Çocukların toplum içindeki rolleri ve eğitim yöntemleri, dönemin kültürel ve sosyal dinamikleriyle etkileşim içinde dikkate alınmıştır. Bu dönemde çocuklar, toplumun en az değer verilen üyeleri olarak görülmüş, çoğunlukla yetişkinlerin dünyasında dikkate alınmamıştır. Yine bu dönemde çocuklardan disiplinli ve itaatkâr olmaları istenmiş ve çocuklar sık sık sert cezalara maruz kalmıştır. Ayrıca çalışma, Antik Çağ'ın eğitim tarihine dair önemli bir perspektif sunarak gelecekteki çalışmalara zemin oluşturmayı hedeflemektedir. Öncelikle söz konusu dönemin vurguladığı karakter gelişiminin, ahlaki değerler ve sosyal becerilere odaklanan bir eğitim modelinin günümüzdeki eğitim sistemlerine entegre edilmesi mümkündür. Bu durum çocuklara sadece bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda onların kişisel gelişimlerine de katkıda bulunacak bir yaklaşımı beraberinde getirir.

Anahtar Kelimeler: "Antik Çağ", "Çocuk", "Çocukluk", "Eğitim".

Abstract. This study aims to examine children, childhood and education issues in ancient times. Document analysis method based on qualitative research design was used to understand the period in question in accordance with the purpose. First of all, sources related to the Ancient Age were examined and a comprehensive research was conducted on the understanding of education of the period, the role of children in society and educational methods. The findings of the research reveal the complexity of the understanding of child rearing and education in the Ancient Age. Children's roles in society and education methods were taken into account in interaction with the cultural and social dynamics of the period. During this period, children were seen as the least valued members of society and were often ignored in the adult world. During this period, children were required to be disciplined and obedient, and they were often subjected to harsh punishments. In addition, the study aims to lay the groundwork for future studies by providing an important perspective on the history of education in the Ancient Age. First of all, it is possible to integrate an education model that focuses on character development, moral values and social skills, which the period in question emphasized, into today's education systems. This brings with it an approach that will not only convey information to students but also contribute to their personal development.

Keywords: "Antiquity", "Child", "Childhood", "Education".



Extended Abstract

Introduction. Aries (1962) states that the concept of childhood emerged with the modern family and that before the Enlightenment there was no such period as childhood. He states that the words for child or adolescent do not exist in French (l'enfant) and English (child) (Aries, 1962). Childhood is a period of human life between infancy and adolescence and corresponds to a very important area of development for the future of societies. Childhood is an important period that has existed since the beginning of humanity and will continue throughout humanity. Therefore, Şirin (2012) stated that the child is contemporary with humanity, but childhood is a concept that emerged in modern times. In addition, the thesis that childhood is an idea that emerged in the 17th century and later can be confirmed. Because knowing the concept of childhood is only possible by understanding that the child is subject to a different developmental process (Özcan, 2017). For a better understanding of this process, it is necessary to examine the concepts of child and childhood from Antiquity onwards. In this study, the views of different cultures on children and childhood in Antiquity are discussed.

From a historical perspective, antiquity corresponds to a period in which the issues of children, childhood and education were dealt with in a limited way. At this point, the article titled "A Study on Children, Childhood and Education in Antiquity" aims to provide a deeper understanding of the understanding of children and education in this period by emphasizing the existing knowledge gaps on these issues. Written documents on children, childhood and education in antiquity are limited, which makes it difficult to form an accurate and complete understanding of the period. Therefore, there is a need for further research and analysis on childhood and educational practices in antiquity. In addition, the study attempts to trace the origins of today's understanding of education and the child. Topics such as the educational systems of antiquity, the social and cultural roles of children, educational institutions and teacher-student relations constitute the content of this study. In order to overcome the deficiency caused by the limited number of existing studies on children and education in this period, this study focuses on the following questions: What is the perspective on children and childhood in antiquity? What social roles did children assume in society? How were educational institutions and teacher-student relationships shaped in this period?

Method. This study was prepared in accordance with the qualitative research method. Data on the subject was obtained by literature review method. This method involves a comprehensive review and analysis of existing academic literature and research on children, childhood and education in ancient times. Gash (1999) defined this process as meticulously and regularly researching and identifying as many works as possible published on a certain subject (Köroğlu, 2015: 61). Then, the obtained data were systematically examined and interpreted using the document analysis method. Document analysis includes the processes of identifying, examining, taking notes and evaluating sources in line with a specific goal (Karasar, 2005). In other words, document analysis is a mass process that takes place during the examination and evaluation of both printed and electronic resources (Bowen, 2009). This process is also expressed as analyzing written documents containing information about the phenomenon or phenomena that are the subject of research (Yıldırım and Şimşek, 2013).

Results. In antiquity, children were valued as an important part of society because they ensured the continuation of the lineage. Although they were recognized and valued as future adults, children were subjected to gender discrimination. In this period, when boys were more privileged, it was up to the

Ünal, A. (2024). Antikçağda çocuk, çocukluk ve eğitim üzerine bir inceleme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1340-1364.

DOI. 10.51460/baebd.1459979



father to decide whether or not a child born with a disability or disease would be accepted into the family. According to the father's will, the child could be rejected. The child who has the right to life, on the other hand, needs to be educated in order to become a good citizen. Education is seen as an important tool for the character development of children, the transmission of moral values and the maintenance of social order. However, education was limited and mostly elite male children benefited from it. Girls have been deprived of basic rights such as the right to life and education, and have struggled to exist in a patriarchal order. This situation emphasizes the persistence of gender inequality in education and the injustices in the social structure. Making the education system more inclusive and egalitarian should be considered as an important step to reduce gender-based discrimination.

Discussion and Conclusion. The understanding of children and education in antiquity covers an important area shaped by social norms, cultural values and the thoughts of philosophers. In this period, the child was recognized as the guarantee of the future of society, but understandings of the status and education of children varied significantly on the basis of class and gender. In ancient societies, education was generally a privileged right only for boys belonging to the elite classes. Girls, on the other hand, were often deprived of their basic rights to life and education, and struggled to exist within their roles determined by social norms and patriarchy. The works of philosophers from this period contain various views on child education and development. For example, Plato's "The Republic" contains suggestions on the education of children. Aristotle, on the other hand, argued that children should be raised in accordance with their nature and believed that education has an important impact on character development. As a result, the understanding of children and education in Antiquity included class and gender-based discrimination, but also included various educational models through the thoughts of philosophers.



Giriş

Toplumun dinamik kesimini oluşturan ve geleceğin şekillenmesinde etkin bir rol oynaması beklenen çocuklar birçok araştırmanın odak noktasında yer almaktadır. Pedagoji, psikoloji, sosyoloji, hukuk, felsefe gibi disiplinler bu konuda yoğun çalışmalar yürütse de öncelikle çocuğun ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Çocuklar bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yönden gelişimini henüz tamamlayamamış ve tam olarak yetişkinlik aşamasına gelmemiş bireylerdir. Yarının önemli birer ferdi olarak görülen çocuklar toplumun varlığını sürdürmede kritik bir misyon üstlenirler. Postman'a göre (1995: 7) "çocuklar, göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır". Bu ifadeyle Postman, çocukların şu anki toplumsal, kültürel, bireysel değerleri ve deneyimleri geleceğe aktarmada büyük bir öneme sahip olduklarını belirtmektedir. Bu bağlamda çocuklar aslında gelecekteki dünyanın şekillenmesinde kilit bir rol oynadıklarından onların eğitimi ve yetiştirilme süreçleri büyük önem taşımaktadır.

İnsan yaşamının en özel ve masum dönemine tekabül eden çocuklar bilim insanlarından din adamlarına, eğitimcilerden devlet yöneticilerine kadar pek çok kesimin ilgilendiği bir konu olmuştur. Masumiyet, bilişsel ve fiziksel gelişim gibi ayırt edici özellikler sayesinde çocukların yetişkinlerden bambaşka bir yapıya sahip oldukları düşüncesine varılmıştır. Ancak çocukluk kavramının tarihsel süreçte farklı şekilde algılandığı, farklı toplumlarda ve zamanlarda çeşitli anlamlar kazandığı görülmüştür. Bu durum çocuğun toplumsal normlardan ve değerlerden etkilenen dinamik bir varlık olduğu sonucunu doğurmuştur (Tan, 1989: 88). Her ne kadar tarihsel süreç içerisinde çocuk farklı anlamlara gelse de o, toplumun geleceğinde her zaman önemli bir unsur olarak yer almıştır. Zira her toplumda çocuklar geleceğin yetişkinleri olarak dikkatle büyütülen, eğitilen ve mevcut imkânlar en iyi şekilde kullanılarak tüm ihtiyaçları karşılanmaya çalışılan değerli bireylerdir. Çocuk küçük bir yetişkin değil, kendine has özellikleri olan bir bireydir (Törüner ve Büyükgönenç, 2012: 2).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde (1989) "çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insanın çocuk sayıldığı" bilgisi bulunmaktadır. Bu anlayış 0-18 yaş arasındaki herkesin kati surette çocuk sayıldığını ve yetişkinlerden farklı bir bedensel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yapıyla donandığını göstermektedir. "Dünya Sağlık Örgütü bu yaş aralığını ikiye ayırmaktadır: 10 yaş ve öncesini çocukluk, 10-19 yaş arasını ise ergenlik olarak kabul etmektedir. Uluslararası kanunlara göre yetişkinlik dönemi ergenliğin bitmesiyle yani 18 yaşından sonra başlamaktadır" (Bülbül, 2004: 206). Çocukluk dönemini ikiye ayıran Dünya Sağlık Örgütü, 0-18 yaşları arasında kalan her çocuğun aynı gelişimsel aşamada olmadığını vurgulamaktadır. Bu sınıflandırmaya göre 10 yaşından küçük olanlar çocuk kavramına tam anlamıyla tekabül ederken, 10 yaşından büyük olanlar ise ergenlikle birlikte yetişkinliğe hazırlanmaktadırlar.

Bedensel ve zihinsel olarak henüz yetişkin olma şartlarını sağlayamayan ve kendi başına karar verme becerisine sahip olmayan bireyler çocuk olarak tanımlanırken "çocukluk" kavramı hangi anlama karşılık gelmektedir? Fransa'nın ünlü sosyal tarihçisi Aries, 1960'ta hazırlamış olduğu *L'enfant et la Vie familiale Sous L'ancien Regime* (Eski Rejimde Çocuk ve Aile Yaşamı) isimli yapıtıyla çocukluk üzerine çalışmalar başlatmıştır. O, bu çalışmasıyla çocukluğun sadece değişmeyen fizyolojik ve biyolojik bir olgu olmadığını, aksine sosyal bir olgu olduğunu ve bu sebeple tarihsel gelişmelerden etkilendiğini vurgulamıştır (Aries, 1962: 11). Ayrıca Onur'un (1993: 3) da belirttiği üzere, "çocukluk ya da çocukluk Ünal, A. (2024). Antikçağda çocuk, çocukluk ve eğitim üzerine bir inceleme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1340-1364.



kavramı doğal bir gerçeklik değil, toplumsal-kültürel bir yaratıdır ve tarih içinde gelişmiştir”. Bu ifadeye göre çocuk bireyin mevcut durumunu tanımlamaktadır. Çocukluk ise yaşanan belirli bir döneme karşılık gelmektedir. Heywood’a (2011: 16) göre de “çocukluk çağı, teorik seviyede çocuk olmanın anlamını çözebilme aşamasıdır”. Bu nedenle çocukluk kavramı sadece belirli bir yaş dönemini değil, aynı zamanda çocukların dünyayı nasıl algıladığına dair bir anlayışı da içermektedir. İnsanlık tarihinin her döneminde çocuklar var olmuş olsa da çocukluk kavramı kültürel koşullara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Çalışmanın yer aldığı dönem Antik Çağ (M.Ö. 8. yy-M.S. 5. yy) (Mazı, 2008: 34) olduğu için buradaki çocukluk anlayışına bakmak gerekmektedir. Bu dönemde çocukluğa yeterince önem verilmemiştir. Onun genellikle bebeklik ile yaşlılık arasındaki her dönemi kapsayan genel bir kavram olarak ele alındığı belirtilmiştir (Postman, 1995: 16 ve Akyüz, 2012: 9). Orta Çağ’da çocukluk kavramının bulunmadığı, fakat bu durumun çocukların ihmal edildiği veya değersiz olduğu anlamına gelmediği, aksine çocukluğun kendine özgü niteliklerinin farkında olunmadığı ifade edilmiştir (Postman, 1995: 16-17; Giddens, 2000: 68-69; Sözer, 2003). Çocukluk kavramına yönelik düşüncelerin Batı’da 16. yüzyıldan itibaren net bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı, 17. yüzyıl ile çocuğun masumiyeti ve kırılabilirliğinin öne çıkarıldığı, ancak başlangıçta bu düşüncelerin çocukluk kavramı içinde yer almadığı bildirilmiştir (Taşkın, 2006). Aries (1962: 336), modern aile ile birlikte çocukluk ifadesinin doğduğunu, Aydınlanmadan önce çocukluk diye bir zaman diliminin yer almadığını, çocuk veya ergen anlamını karşılayan ifadelerin Fransızca (l’enfant) ve İngilizcede (child) bulunmadığını ifade etmiştir. Çocukluk, insan hayatının bebekliği ile ergenliği arasında sıkışıp kalan ve dünyanın geleceği bakımından çok önemli bir gelişim alanına tekabül eden bir süreçtir. Çocukluk, insanlığın en başından itibaren var olan ve insanlık tarihi boyunca da devam edecek olan özel bir dönemdir. Bu noktada Şirin (2012: 149), çocuğun insanlıkla yaşıt olduğunu fakat çocukluğun modern zamanlarda ortaya çıkan bir olgu olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra çocukluğun 17. yüzyılda ve sonrasında ortaya çıktığı iddiası desteklenebilir. Çünkü çocukluk kavramının anlaşılması çocuğun farklı bir gelişimsel evrede olduğunu fark edilmesiyle mümkündür (Özcan, 2017: 92). Çocuk ve çocukluk kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu sürecin Antik Çağ’dan itibaren incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Antik Çağ’da yer alan farklı kültür ve uygarlıkların çocuk ve çocukluğa ilişkin görüşleri ele alınmıştır.

Antik Çağ esasen bir yetişkinler dünyasıydı ve çocuklar ile gençlere pek ilgi gösterilmiyordu. Sadece yaşlılarından erken olgunlaşmış, yetişkinler gibi düşünen harika çocuklar dikkate alınırdı. Hıristiyanlık, çocukluk anlayışında büyük bir değişiklik getirmedi. Saint Augustin ve diğer kilise babaları, çocuğun tüm davranışlarında “ilk günah”ın izlerini görüyordu. Onlara göre çocuğun kalbindeki kötülüğü uzaklaştırmanın en iyi yolu ona dayak atmaktı. Kilise çocuk eğitimi konusunda ebeveynlere ciddiyeti öneriyor ve babanın mutlak otoritesine karşı çıkmıyordu. Roma eğitim anlayışına Cermen geleneğinin eklenmesiyle babaya gerektiğinde çocuğunu öldürme yetkisi bile verilmişti. Çocuklar için zor olan bu toplumlarda yoksul ailelerde doğan her yeni çocuk aileye ek bir yük getiriyordu. Çocuklar için bu durumdan kaçmanın tek yolu en azından yiyecek ve giyecek bulabilecekleri ve barınabilecekleri bir manastıra girmektir (Bumin, 2013: 14). Bu nedenle eğitim anlayışı çocukların gelişimini desteklemek yerine daha çok disiplin ve itaat üzerine yoğunlaşmıştı.

Eğitim kavramına daha yakından bakmak gerekirse Senemoğlu’na (2004: 86) göre eğitim genel anlamda “istendik davranış değiştirme ya da oluşturma sürecidir”. Bu ifadeye göre eğitim sadece bilgi



ve becerilerin aktarılmasıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda bireylerin davranışlarını şekillendirme ve geliştirme sürecine odaklanır. Eğitim, bireylerin öğrenme süreçleri vasıtasıyla bilgi ve deneyim kazanmalarını ve bu kazanımları kullanarak davranışlarında değişiklikler yapmalarını sağlar. Bu anlayış eğitimin tek amaçlı bir bilgi edinme aracı olmadığını, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimlerine ve toplumsal uyum süreçlerine katkı sağladığını ifade eder. Ayrıca eğitim insan yaşamının tüm sürecinde yer alan bir olgu olarak kabul edilir ve nitelikli bireylerin topluma katkıda bulunmalarını hedefler. Gutek'e (1997: 4) göre de eğitim insanı kültürel hayata hazırlayan tüm toplumsal süreçleri kapsar. Toplumsallaşamamış fakat aynı kültürel ortamı paylaşan kişi zamanla kültürün bir parçası ve alıcısı haline gelir. Bu noktada bireyin kültürel gelişimi için insanlara ve toplumsal kurumlara ihtiyaç vardır. Birey, bu süreçte onlarla nasıl etkileşim kuracağını öğrenir, onların tutumlarını, davranışlarını ve dillerini örnek alır.

Antik Çağ dönemi tarihsel bir perspektiften bakıldığında çocuk, çocukluk ve eğitim konularının sınırlı bir şekilde ele alındığı bir döneme karşılık gelmektedir. Bu noktada "Antik Çağ'da Çocuk, Çocukluk ve Eğitim Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışma, bu konularda var olan bilgi boşluklarını vurgulayarak bu dönemin çocuk ve eğitim anlayışını daha derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Antik Çağ dönemindeki çocuk, çocukluk ve eğitimle ilgili yazılı belgeler sınırlıdır ve bu durum döneme ait doğru ve eksiksiz bir anlayışın oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple Antik Çağ'ın çocukluk ve eğitim pratikleri hakkında daha detaylı bir araştırmaya ve analize ihtiyaç duyulmaktadır. Dönemin eğitim sistemleri, çocukların sosyal ve kültürel rolleri, eğitim kurumları ve öğretmen-öğrenci ilişkileri gibi konular bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Söz konusu dönemdeki çocuk ve eğitim üzerine yapılan mevcut çalışmaların sınırlı olmasından kaynaklanan eksikliği gidermek amacıyla bu çalışma şu sorulara odaklanmaktadır:

1. Antik Çağ'da çocuğa ve çocukluğa dair bakış açısı nasıldır?
2. Çocuklar toplumda hangi sosyal rolleri üstlendiler?
3. Antik Çağ'da eğitim sistemi nasıldı ve çocuklar hangi becerileri ediniyorlardı?
4. Bu dönemdeki eğitim kurumları ve öğretmen-öğrenci ilişkileri nasıl şekillendi?
5. Çocuklarla ilgili Antik Çağ metinlerinde hangi temalar ve değerler öne çıkıyordu?
6. Antik Çağ'da çocukların aile içindeki ve toplum içindeki sosyal ilişkileri nasıldır?
7. Antik Çağ'ın farklı kültürlerinde çocuk yetiştirme uygulamaları ve ritüelleri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine uygun olarak hazırlanmıştır. Konuya ilişkin veriler literatür taraması yöntemiyle elde edilmiştir. Bu yöntem Antik Çağlardaki çocuk, çocukluk ve eğitim konularında mevcut olan akademik yazın ve araştırmaların kapsamlı bir incelemesini ve analizini içermektedir. Gash (1999), bu süreci belirli bir konuda yayınlanmış mümkün olan en fazla eserin titizlikle ve düzenli bir şekilde araştırılması ve belirlenmesi olarak tanımlamıştır (Köroğlu, 2015: 61). Daha sonra elde edilen veriler, doküman analizi yöntemi kullanılarak sistematik bir şekilde incelenmiş ve yorumlanmıştır. Doküman analizi belirli bir hedef doğrultusunda kaynakları tespit etme, inceleme, not alma ve değerlendirme süreçlerini içermektedir (Karasar, 2005). Bir başka deyişle doküman analizi hem basılı hem de elektronik kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında gerçekleşen bir yığın işlemdir (Bowen, 2009). Bu süreç aynı zamanda araştırma konusu olan olgu ya da olgularla ilgili



bilgi barındıran yazılı dokümanların analiz edilmesi olarak da ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Dokümanlar bir başkasının müdahalesi olmadan kaydedilmiş metinlerden ve resimlerden oluşmaktadır. Araştırmalarda kullanılacak doküman çeşitleri şunlardır: Reklamlar, ajandalar, davetiyeler, katılım formları, toplantı notları, kılavuzlar, kitaplar, broşürler, dergiler, günlükle, mektuplar, haritalar, gazeteler, sanat eserleri, senaryolar, raporlar, anket sonuçları, kamu kayıtları, not defterleri, albümler vb. Bu dokümanlar çalışmalarda kullanılmak üzere araştırmacılara veri sunmaktadır (Labuschagne, 2003; akt. Kırıl, 2020: 174). Bu çalışmada da antik döneme ilişkin yazılı kayıtlar detaylı bir şekilde analiz edilerek ve derlenerek çocuk algısının ve eğitim sürecinin anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur. Söz konusu dokümanlar o dönemin çocuk algısını, eğitim yöntemini ve toplumsal yapıyı ortaya koymada önemli veriler sunmuştur.

Antik Çağ'da çocuk, çocukluk ve eğitim

Farklı dönemlerde ve çeşitli kültürlerde çocuk insan soyunun devamını sağladığından toplumsal yaşamın oldukça önemli bir unsuru olarak değer görmektedir. Antik Çağlarda çocuk, toplumun değerleri ve yasaları doğrultusunda yetiştirilmesi gereken bir "küçük yurttaş" olarak kabul edilmektedir (Karadoğan, 2019: 198). Aynı dönemde çocukları olan ailelerin belirli hakları ve ayrıcalıkları bulunurdu. Bu durum Antik Çağlarda çocuğun ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Erdemir ve Erdemir, 2012: 649). Bu noktada aileye çok sayıda çocuk sahibi olmanın kazandırdığı avantajları ekonomik ve sosyal statü açısından değerlendirmek mümkündür. Ailenin üretim sürecine katkı sağlayan çocuklar bununla birlikte ailenin gücünü ve büyüklüğünü yansıtmaktadır. Bu da toplum içinde prestij belirtisi olarak kabul edilmektedir.

Antik Çağ'da bulunan her uygarlıkta çocuğa ve çocuk eğitimine ilişkin farklı görüşlerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu noktada uygarlıklar incelenirken hem çocuk anlayışlarına hem de eğitime ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. İlk olarak Eski Mezopotamya'daki çivi yazılı metinler incelendiğinde, çocuk sahibi olmanın son derece önemli olduğu görülmektedir (Toptaş, 2016: 59). Çivi yazısının yer aldığı Eski Mezopotamya uygarlıklarından biri olan Sümer tabletlerinde, çocuklara ait birtakım bilgiler bulunmaktadır. Sümer toplumunda okula "tablet evi", öğretmene "okulun babası", öğrencilere de "okulun oğulları" dendiği görülmektedir (Şahin, 2020: 7). Tabletlerde yazılı tarihin kaynağı olarak senetler, evlat edinme ve ortaklık anlaşmaları, vasiyetnameler ve maaş kayıtları gibi belgelere ulaşılmaktadır (Kramer, 1999: 36). Bu bulgular, "Sümer uygarlığının yazının bulunmasıyla birlikte eğitime önem verdiğini ve çocukların da bu eğitimde en büyük paya sahip olduğunu kanıtlamaktadır" (Şahin, 2020: 36). Çocuk sahibi olmanın önemine ilişkin birtakım görüşler sunan "Gılgamış Enkidu ve Ölüler Dünyası" başlıklı hikâyenin bir kısmı şöyledir:

(...)

Gılgamış: "Dört oğlu olan birini gördün mü?"

Enkidu: "Gördüm."

Gılgamış: "Ona nasıl davranıyorlardı?"

Enkidu: "...gibi yüreği sevinç dolar."

Gılgamış: "Beş oğlu olan birini gördün mü?"



Enkidu: “Gördüm.”

Gilgamesh: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “İyi bir kâtip gibi, kolu açılmıştı. Saraya adalet getirir.”

Gilgamesh: “Altı oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.”

Gilgamesh: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “Saban süren biri gibi yüreği sevinç dolar.”

Gilgamesh: “Yedi oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.”

Gilgamesh: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “Tanrılara yakın olan biri gibi, o ...” (Kramer, 1999: 75-79).

Bu anlatı, Gilgamesh’ın ölümlerine öte dünyadaki durumu hakkındaki soruşturmalarına Enkidu’nun verdiği yanıtları göstermektedir. Gilgamesh ve Enkidu arasındaki konuşmaya dayalı olarak kurgulanan hikâyede, bir kişinin sahip olduğu çocuk sayısı kadar huzurlu ve itibarlı olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk sayısı arttıkça kişinin Tanrılara olan yakınlığı da artmaktadır. Bu nedenle insanların öte dünyada huzurlu bir hayat sürmek için çok sayıda çocuk yaptıkları söylenebilir. Dahası diyalogda dikkat çeken bir unsur daha vardır. Konuşmada cinsiyet ayrımı yapmaksızın “çocuk” yerine “oğul” ifadesi kullanılmıştır. Bu durumu iki farklı şekilde açıklamak mümkündür: Ya erkeğin hâkim ve baskın olduğu bir dil kullanılarak “oğul” terimi kız çocukları da içerecek şekilde genelleştirilmiştir ya da yalnızca erkek çocukların sayısının çokluğuna vurgu yapılmıştır. Okuldaki öğretmene de “okulun babası” şeklinde hitap edilmesinden erkek çocuklarına daha fazla önem verildiğini belirtmek mümkündür. Özgül’e (2011, s. 411) göre, “Sümer okullarında okutulan öğrenciler genelde erkekti, kızlar normal şartlarda okullara pek gönderilmezdi. Kızlar, genelde ev işleriyle meşgul olur ya evde öğrenme yöntemi ya da öğretmenlerin evde ders vermeleriyle öğrenimlerini tamamlayabilirlerdi.”

Sümer uygarlığının eğitim sistemini daha detaylı incelediğimizde tarihte okula benzeyen kurumların ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu kurumlar, genellikle dini ve mesleki amaçlarla oluşturulmuş olup saray ve tapınakların ihtiyaçları doğrultusunda memurlar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle okullarda yazı yazma ve hesap tutma büyük bir öneme sahiptir. Okullar genellikle zenginlerin, yöneticilerin ve din adamlarının çocukları için açılmıştır ve burada kadınlar ile kızlara eğitim verilmemektedir. Okula gitme zorunluluğu bulunmamakla birlikte belirli bir zaman diliminde eğitim alınmaktadır. Sümer okullarında bilimsel ve edebi derslerin yanı sıra temel amacı Sümerce yazmayı öğretmek olan dil ve yazı öğretimi de büyük önem taşımaktadır. Tarih, aritmetik, matematik, geometri, astronomi ve astroloji gibi dersler de okullarda verilmektedir. Ayrıca hekimlik ve din adamı olma yolunda ileri düzeyde eğitimler de sunulmaktadır. Müzik, resim ve mimarlık gibi alanlara ilişkin dersler de programa dâhildir. Okullar, çocukların düşünme becerilerini geliştirmenin yanı sıra ahlaki eğitimlerini de tamamlamayı amaçlamaktadır. Sümer okullarında sıkı bir disiplin uygulanmaktadır. Dersler sabahın erken saatlerinde başlar ve gün boyu devam ederdi. Tatil günleri belirlenmiştir. Ödevlerini yapan öğrenciler ödüllendirilirken, yapmayanlar cezalandırılırdı. Ders aralarında dinlenme molası verilirdi. Okul yönetimi ve öğretmenler tarafından varlıklı ve nüfuzlu ailelerin çocukları kayırılırdı (Gündüz, 2019: 4-5). Sümer eğitim sisteminde “édubba” terimi eğitimin yapısı ve ilerleyişi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu terim, temel ilköğretimden sonra öğrencilerin öğrenimine devam ettiği ve matematik, botanik, edebiyat gibi alanlarda eğitim aldığı bir



çeşit “üniversite” olarak kabul edilmektedir. Bu kurumlar, öğretmenlerin belirli bir hiyerarşik düzen içinde olduğu ve büyük yaş gruplarındaki öğrencilerin elit ve geniş bir müfredatla eğitim aldığı “seküler üniversiteler” olarak tanımlanmaktadır (George, 2005: 127-137; akt. Çam, 2016: 631). Sümer eğitim sistemindeki “édubba” terimi, günümüz eğitim sisteminin bazı temel özelliklerine erken bir örnek teşkil etmektedir. Bu yapıların ileri düzeyde uzmanlaşma, hiyerarşik düzen, seküler eğitim yaklaşımı ve geniş müfredat gibi unsurları, modern üniversitelerin ve eğitim kurumlarının gelişimine ilham verdiğini söylemek mümkündür.

Asur ve Akad gibi diğer Mezopotamya medeniyetlerinde de Sümerlerin eğitim anlayışına benzer uygulamaların yer aldığı bilinmektedir. Bilhassa Akad uygarlığında kadınlar, ayrıcalıklı bir statüye sahipti ve aile eğitimine dair uygulamalar önemliydi. Akad toplumuyla ilgili olarak kanun maddelerine bakıldığında çok sayıda düzenleme yer almaktadır. Yasalarda zina, sadakatsizlik ve tecavüz gibi suçlara uygulanacak yaptırımlar arasında sadakatsizlik kabul görmemektedir. Bu durum evliliğin korunmaya çalışıldığını göstermektedir (Tarakçı, 2013: 14). Eşnunna Kanunu’nun 59. maddesine göre evli bir adam başka bir kadınla evlendiği takdirde malını ve mülkünü kaybedecektir. Bu kanun maddesi şu şekildedir: “Eğer bir adam, çocuk doğurduğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse, erkek evinden ve eşyasından ayrı düşürülecek sonra ... gidecektir” (Tosun ve Yalvaç, 2002: 85). Söz konusu kanun maddesi erkeklerin evlilik bağlarına sadık kalmasını teşvik ederken, aynı zamanda kadınların ve çocukların ekonomik güvenliğini de sağlamayı hedeflemektedir.

Akadlardaki eğitim anlayışına baktığımızda daha çok dini unsur ön plana çıkmaktadır. Özellikle din adamlarının haklarının ve sorumluluklarının geleceği için mabet çevresinde yoğun bir eğitim gerçekleştirilmiştir. Burada ekonomik açıdan gelir ve giderler kayıt altına alınmıştır. Bu anlayış, ekonomi ve hukuk alanlarının geleceğinde büyük bir rol oynamıştır. Ancak Babil ve Asur uygarlıklarının son evrelerinde kadın ve çocuk eğitiminde bir gerileme yaşanmıştır. Eğitim sistemi değiştirilmiş ve okullarda dini musikiye öncelik verilmiştir. Bu durum çocukların eğitimini sona erdirmiştir. Bu uygulamalar yakın çevredeki pek çok kültürü de etkilemiştir (Gündüz, 2019: 6). Bu bölgede yaşayan medeniyetler incelendiğinde, eğitim sistemini dini inançların şekillendirdiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Ayrıca tıp, ekonomi ve hukuk gibi alanların toplumsal gereksinimlere yanıt vermesi bakımından bu süreçte ilerleme kaydettiği görülmektedir.

Eski Mezopotamya uygarlıklarındaki çocuk algısını özetlemek gerekirse bu toplulukta çocuğun ailesi açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Fakat çocuklar bedensel ve zihinsel açıdan zayıf oldukları için onların korunmasından aileler ve devlet sorumluydu. Hem aile hem de devlet, çocukların geleceğini güvence altına almaktadır (Toptaş, 2016: 75). Eğitim ile ilgili olarak da çocukların örgün eğitim sürecine dâhil edildikleri bilinmektedir. Kız ve erkek çocuklarının okula başlama yaşı altıdır. Okuma-yazma öğrenmek yalnızca zengin çocuklarına ait bir ayrıcalık değildi (Özyurt, 2011: 165). Eski Mezopotamya uygarlıklarında çocuğa ilişkin algı genel olarak bu şekildeydi bir başka uygarlık olan Antik Mısır uygarlığındaki çocuk düşüncesine bakmakta yarar vardır.

Arkeologların yaptığı araştırmalarda, çocuklar tarafından oynanan oyunlarda kullanılan materyallerin doğadan elde edildiği ve ilk oyuncakların Mısırlılara ait olduğu belirlenmiştir. Mısırlı çocukların oyunlarının günümüz oyunlarına benzediği ve MÖ 5. yüzyılda Mısırlı çocukların tahtadan yapılan atlarla oynadığı tespit edilmiştir. MÖ 2. yüzyılda topaç ve misket oynandığının kanıtlanmasıyla



birlikte aynı dönemde Firavun mezarlarında oyuncak bebeklerle karşılaşmıştır. Dahası çocuklar genel olarak eğitim görmemiştir. Aileler, çocukların yeteneklerini geliştirmeleri ve sorumluluk duygularını pekiştirmek için farklı görevler ve rollerle onları desteklemişlerdir. Erkek çocuklar, tarım gibi daha çok ev dışı işlerde babalarına yardım ederken, kız çocukları da annelerinden yemek, dikiş gibi ev içi işleri öğrenmek zorunda kalmıştır. Varlıklı ailelerin erkek çocuklarının okula gitme, okuma-yazma, matematik öğrenme şansına ve ayrıcalığına sahip olduğu görülmüştür (Niemann, 2019: 55-56 ve Tuttle, 1999: 28). Firavun mezarlarında oyuncakların bulunması, ölümlerin oyuncaklarıyla birlikte defnedildiğine ve oyuncak ile dini nesne arasında bir bağlantı kurulduğuna işaret eder (Cross, 1997: 13).

Yapılan incelemeler neticesinde Antik Mısır döneminde şu ana kadar bilinen ilk oyuncaklara ve maden işçisi olarak kullanılan çocukların tasvirlerine ulaşılması, burada çocukluğun farklı süreçlerinin yaşandığını açıkça ortaya koymaktadır. Buradaki en temel belirleyici etken, ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik şartlardır. Ailenin ekonomik durumu, çocuğun yaşam kalitesini, eğitim alıp alamayacağını ve çalışma şartlarını belirlemektedir. Köle ailelerin çocuklarının yaşam tarzıyla, zengin ailelerin çocuklarının yaşam tarzı arasında farklılıklar görülmektedir. Ancak hepsinde ortak olan şey, öldükten sonra yaşamın devam ettiğine dair olan inançtır. Çünkü bunu mezarlardaki eşyalardan anlamak mümkündür. Ayrıca “Horus ve İsis ölüyü kutsayacak ve ona ‘uyan ve kalk!’ diyecekler ve ölümler, dünyayı terk edecek ama ölümler gibi değil, yaşayanlar gibi gidecek” (Champdor, 2006: 128) ifadesi de bu görüşü desteklemektedir. Piramit Metinlerindeki bu ifade, ölümün ardından yaşamın sürdüğünü göstermektedir. Yani ölüm, yaşamın bittiği anlamına gelmemektedir.

Antik Mısır uygarlığındaki eğitim sistemi incelendiğinde en önemli icadın “hiyeroglif” adında resim yazısı olduğu görülmektedir. Nil nehrinin ve güneşin hareketlerini anlamak için bir takvim sistemi geliştirmişlerdir. Sümer medeniyetinde olduğu gibi Mısır’da da oldukça kapsamlı kütüphaneler bulunmaktadır. Yazılı iletişim, kamusal ve özel alanda önemli bir araç konumundadır. Örneğin, kölesi kaybolan bir kişi, duvar ilanları aracılığıyla sorununu halka duyururdu. Antik Mısır’da düzenli ve nitelikli eğitim, genellikle elitler, zengin aileler ve üst düzey din adamlarının çocukları için sağlanırdı. Toplumun diğer kesimleri ise, yaşam tarzlarını ve düşünme biçimlerini kendi çocuklarına aktarırdı. Varlıklı ailelerin çocukları genellikle beş yaşına geldiklerinde okula gönderilir ya da aileler özel öğretmenler tutarlardı. İlkokula benzer kurumların yanı sıra, orta ve yükseköğretim kurumları da mevcuttu. Antik Mısır’ın eğitim anlayışında bugünkü vakıf sistemine benzeyen yapılar olduğu bilinmektedir. Öğrencilerin ihtiyaçları, bu vakıflar aracılığıyla giderilirdi. Eğitim hem yatılı hem de yatısız olarak verilirdi. Ancak daha çok dini okullarda bu uygulama geçerliydi. Çünkü eğitim genellikle din adamlarının rehberliğinde yürütülürdü. Rahipler dışında, kutsal metinlerin okunması ve yorumlanması yasaklanmıştı. Dinin baskın olduğu bir eğitim anlayışı, sanatı ve toplumsal yaşamı büyük oranda etkilemiştir (Gündüz, 2019: 6-7). Bu çerçevede, Mısır medeniyetinde bilimsel çalışmaların ve matematiksel gelişmelerin dini anlayışın yanında meydana geldiğini belirtmek mümkündür. Bu durum dinin bilimsel gelişmelere bir engel teşkil etmediğini göstermektedir.

Mısır’da çocukların eğitimi ve yetiştirilme biçimleri, diğer Antik Çağ uygarlıklarında da farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Girit’teki uygulamalara göz atmakta yarar vardır. Girit medeniyetinde çocuk; yaşamın, yeniden doğuşun ve doğadaki değişimin sembolü olarak tanımlanmıştır. Çocuk, bolluk ve bereketin sağlanmasında bir araç olarak görülmüştür (Mutluay, 2007: 24-25). Bu süreçte çocuğun değerini artıran bir diğer yaklaşım ise onun iyi bir yurttaş oluşturma



sürecinin bir parçası olmasıdır (Özarslan, 2016: 40). Bilhassa Atina’da yaşayan elit ailelerin erkek çocukları, iyi bir yurttaş olma niteliklerini taşımak ve buna uygun davranmak zorunda kalıyordu. Bu amaçla erkek çocuğunun kültürlü olması, spor etkinliklerine katılması, politika hakkında genel bir anlayışa sahip olması, bir enstrüman çalabilmesi gibi çeşitli yetkinliklere sahip olması gerekmektedir (Erdemir ve Erdemir, 2012: 646). Yunan toplumunda zengin ailelerin kız çocukları, annelerini veya sosyal çevrelerinde bulunan yetişkin kadınları örnek almışlardı. Kız çocukları, onlara benzemeye çalışmıştır. Kızların günlük yaşamlarını sürdürebilmek için temel okuma-yazma becerilerine sahip olmaları yeterliydi. Antik Çağ toplumlarını incelediğimizde, kız çocukları genellikle ev içinde vakit geçirir ve belli bir yaşa ulaştıklarında evlenirlerdi (Erdemir ve Erdemir, 2012: 647). Sophokles, kız çocuklarının yaşamlarının en önemli ve özel anlarının evlilik olduğunu şu şekilde belirtir:

“Bana soracak olursanız, çocuk saflıkları her zaman güven ve mutluluk içinde korunduğu için, evlenmemiş kızlar babalarının evinde ölümlülerin tadabileceği en tatlı yıllarını geçirirler. Fakat ergenliğe eriştiğimizde atalarımıza ait tanrılarımızdan zorla alınıp çok uzaklara satıldığımızı anlarız. Bazılarımız ilk defa gördüğümüz erkeklerin evlerine, bazılarımız yabancı erkeklere, bazılarımız neşesiz evlere ve bazılarımız da düşmanlığa gideriz ve ilk geceyle kocalarımızın boyunduruğu altına girdiğimiz zaman, övgüye ve her şeyin güzel olduğunu söylemeye zorlanırsınız” (Aktaran Freeman, 1996: 209-210).

Neolitik çağda köy ortamında kadınlar, daha büyük sorumluluklar üstlenmiştir. Yalnızca çocukların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda evin geçimine de aktif katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca kadınların doğa ile ilgili bazı sırları bildiğine inanılmıştır. Toplum içinde saygın bir konumda yer alan kadınlar eşlerini seçmede de etkili olmuştur. Ancak Balkan Yarımadası’na giren ve Yunan toplumunun değişimine öncülük eden kavimlerin gelmesiyle sosyal düzen değişmiştir. Söz konusu yeni kavimler, Ege kıyılarını istila ettiklerinde anaerkil düzenin hâkim olduğu bazı topluluklar bulunmaktaydı. Ailenin temelini oluşturan anne, akrabalığın sürdürülmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Aynı dönemde en büyük tanrıların doğurganlığı simgeleyen tanrıçalar olduğu kabul görmüştür. Herkesçe önem verilen ana tanrıça, toprak ana olarak bilinen Kybele ile bazı benzer niteliklere sahipti ve ekinlerin anası olarak da biliniyordu. Dorlar’ın Yunanistan’a gelmesiyle Egelilerin barışçıl medeniyetleri yıkılmış, kadının özel konumu sonlandırılmıştır. Sosyal yapının değişmesine bağlı olarak Yunan aile sistemi ataerkil bir şekle dönüşmüştür. Bu dönemde erkek, kadın üzerinde hâkimiyet kurmuş ve onu ya kaçırmış ya da köle gibi satın almıştır. Yeni doğan çocuklarla birlikte aile, erkeğin koruması altında yaşamaya başlamıştır (Mutluay, 2007: 36). Yunan toplumunda anaerkillikten ataerkilliğe geçiş yapılmış ve bu değişim çocukları da etkilemiştir.

Ataerkil yapının sonucu olarak babalar, kadınlar ve çocuklar üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip olmuştur. Hâkimiyetin derecesi, son derece ileri seviyelere ulaşmış olup doğan bebeğin hayatta kalıp kalmayacağına ilişkin karar babanın yetkisine bırakılmıştır. Çocuğun babası tarafından kabul edilmemesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Özellikle zihinsel engelli veya hastalıklı bir çocuğun varlığı, reddedilmesinde belirleyici bir etken olarak kabul edilmektedir. Örneğin Lydia kralı Kroisos, sağlıklı oğlu Atys’i korumak için birtakım tedbirler alırken, tarih boyunca adı dahi geçmeyen sağır ve dilsiz oğlunu ihmal etmiştir (Erdemir ve Erdemir, 2012: 645). Bir diğer sebep de ailenin çok sayıda çocuğa bakacak maddi durumunun yeterli olmamasıdır (Mutluay, 2007: 52). Reddedilen ve evden atılan çocukların sağlıksız olanlarının dışında diğerleri çoğunlukla kız çocuklarıdır. Bu anlayışın temelinde kız çocuklarının evin bütçesine katkıda bulunmaması ve toplum için faydalı bireyler olamayacaklarına dair inanç yer almaktadır. Aile ekonomisine zarar verdikleri sebebiyle zengin aileler



hariç aynı evde iki veya daha fazla kız çocuğunun bulunmamasına özen gösterilmiştir (Atılğan, 2013: 16). Buna karşı Yunan toplumunda baba tarafından benimsenen çocuklar özenle yetiştirilirdi (Mutluay, 2007: 52-53). Bununla birlikte evliliğin tam anlamıyla gerçekleşmesi için düğün merasimi tek başına yeterli değildi. Evlilik genellikle kadının doğum yapmasıyla resmiyet kazanırdı. İlk çocuğunu doğurduğunda kadının evliliği de gerçekleşmiş olurdu. Bu şekilde kadın, iyi bir eş statüsüne yükselirdi (Atılğan, 2013: 25).

Yunan toplumunda çocukların toplumsal statüsünü ve rollerini inceledikten sonra eğitim sisteminin bu roller üzerindeki etkisine bakmak gerekmektedir. MÖ. 5. yüzyılda Yunan eğitim sistemi, yeni değişimlere uyum sağlayamamıştır. Bu nedenle bu dönemde eğitimin yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Sofistler, mevcut eğitim krizini çözmek amacıyla geleneksel eğitimi dil ve söylem yönünden geliştirmişlerdir (Aytaç, 1992: 28). Sofistler, bilgiyi teoriden pratiğe aktarmak için halk meclislerinde (eklesia) düzenlenen toplantılarda, çarşı ve pazar yerlerinde (agora) ve halk mahkemelerinde (heliaia) yer alarak yeni bir eğitim anlayışını desteklemişlerdir. Bu yeni eğitimciler siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin etkisiyle ilk olarak pratik bilgi ihtiyacını karşılamak ve “başarılı bir yurttaş yetiştirmek” gayesiyle ücret karşılığında dersler veren “gezici öğretmenler” olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu bağlamda Sofistler, Avrupa’nın ilk profesyonel eğitimcileri olarak kabul edilirler (Tarnas, 2013: 59). “Sofist” sözcüğü özünde “bilen, bilgili kişi” anlamına gelmektedir. Daha sonraları ise söz söyleme sanatı (retorik, hitabet) alanında ders veren eğitimci anlamına gelmiştir. Sofistler içinde Protagoras, Gorgias, Hippias ve Prodikos gibi isimler oldukça dikkat çekicidir (Gökberk, 2018: 39).

Atina’da yeni demokratik düzenin getirdiği değişikliklerle birlikte ekonomik ve kültürel açılardan çeşitli ilerlemeler yaşanmıştır. Bu dönemde her bir özgür Atina vatandaşının seçime en yüksek devlet görevlerine atanabilme hakkı vardı. Eski eğitim sistemi, bu yeni haklara cevap verememişti çünkü sadece aristokrat sınıfın çıkarlarına hizmet etmek üzere tasarlanmıştı. Bu durumda, diğer Atinalıların politikaya dair bilgi sahibi olmaları gerekiyordu. Sofistler, bu gereksinimi karşılamak amacıyla ortaya çıkmışlardır. Aynı dönemde toplumun sosyal yaşamında kitleleri etkilemek ve ikna etmek için güzel konuşmanın büyük önemi vardı ve politik faaliyetler için bir ön koşuldu. Sofistler, bu pratik amaca hizmet eden önemli üç alana odaklandılar: Gramer (dil yapısının teorisi), retorik (etkili konuşma) ve dialektik (karşılıklı konuşmada zihinsel esneklik). Böylelikle ilerleyen süreçte Sofistler “Hürlerin yedi san’atı” olarak adlandırılan öğretim programının üçlü kısmını oluşturmuşlardır. Helenistik dönemden itibaren bu programa aritmetik, geometri, astronomi ve müzik (“Quadrivium” olarak bilinen dördümlü disiplin) eklenmiş ve genişletilmiştir. Sofistler, bu öğrenim alanlarının yanı sıra ahlak, hukuk, coğrafya ve tarih gibi dersler de vermiştir. Çünkü etkili konuşmanın yanı sıra konuşulan içeriği de bilmek önemlidir. Sofistler arasında bulunan felsefi, sosyal ve politik olarak radikal demokrasi yanlısı grup, geleneksel dini ahlaki öğretilere karşı çıkmıştır. Örneğin Protagoras, Tanrıların varlığına şüphe ile bakmıştır. Bu sebeple o, “herkes için geçerli olan ortak hakikatler olmayacağı” görüşünü savunmuştur. Ona göre “insan her şeyin ölçüsüdür”. Bu şekilde demokratik düşüncenin temelleri atılmıştır. Sofistler, insanların özünde yer alan “eğitilebilirlik yetisi”ni kabul etme ve eğitimin büyük gücüne olan inançlarıyla daha sonraki eğitim teorilerinin öncülerinden olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır (Aytaç, 1992: 29-30). Kısacası Sofistlerin eğitim felsefesi, bilgiyi pratik deneyimlere odaklayarak çağın gereksinimlerine uyum sağlamaya ve bireylerin toplum içindeki konumunu güçlendirmeye dönük önemli bir katkı sunmuştur.



Antik Çağ'ın önemli düşünürlerinden biri olan Sokrates, Sofistlerin görüşlerine karşı gelmiştir. O, sözü edilen düşünce ortamında "aydınlanma" tutumu içinde öne çıkmıştır (Gökberk, 2018: 43). Sofistler, şehirleri dolaşarak para karşılığında insanlara çeşitli alanlarda bilgi ve yetenek sunmayı amaçlamışlardır. Bu alanlar arasında yönetim sanatı, dilbilgisi, ikna sanatı, retorik, mahkemede kendini savunma sanatı, mantık, ahlaki davranış, edebiyat, matematik, dil analizi gibi birçok konu yer almıştır. Ancak Sokrates, bu eğitim yaklaşımını eleştirmiştir. Çünkü Sofistler, her alanda uzman olduklarını ve her şeyi öğretebileceklerini iddia etmişlerdir. Dahası dil oyunları yaparak yanlış doğru, kötüyü iyi göstermişlerdir. Sokrates ise eğitimi gerçek amacından uzaklaştırdıkları için Sofistlerin bu uygulamalarını eleştirmiştir (Cevizci, 1998: 53-60). Bu nedenle Sokrates, Sofistleri bilgiyi ticari bir araç olarak kullandıkları ve gerçek bilgelik yerine çeşitli retorik stratejilerle insanları aldatmaya çalıştıkları için "aldatan, kandıran, bilgi düşmanı, sahtekâr" olarak nitelendirmiştir. Sokrates'in deyimiyle: "Bilgi dağırını toptan alıp, kent kent dolaşarak, onları para karşılığında satanı büyük bir tecimer olarak adlandırmakta hiç de haksız sayılmayız" (Platon, 2009: 556).

Sokrates, insan zihninin genel geçer kavramları idrak edebilecek bir güçte olduğunu düşünür. Çünkü ona göre genel geçer kavramlar insan zihninde doğuştan vardır. İnsan sadece bunları hatırlamaya ihtiyaç duyar. Ayrıca Sokrates'e göre yurttaşlık erdeminin temelinde genel geçer hakikatleri kavramak ve buna uygun şekilde davranmak yer alır. Bu da insanın kendi üzerinde düşünmesi ve içindeki "Daimon"ın sesini dinlemesi, öğrenmesi ve ona uygun davranmasıyla mümkün hale gelir. Sokrates, Atina demokrasisinin içine düştüğü bataklıktan geleneksel değerlerin görelileştirilmesini ve bu durumu destekleyen Demokrat Partiyi sorumlu tutuyordu. Bu nedenle Sokrates, Atina devletinde temel erdemlerin tekrar önem kazanması için eğitim temelli bir şeyler yapmak istiyordu. Bu doğrultuda öncelikle gençlere adalet, cesaret, ölçülü olmak, içtenlik gibi erdemleri tanıtmak ve benimsetmek gerekiyordu. Aydınlanmayı hedefleyen gençler ve özellikle aristokrat sınıftan gelen çocuklar Sokrates'in çevresinde toplanırdı. Çocukların amacı, mutlak doğruyu bulmak ve politik konularda kesin bilgi sahibi olmaktı. Sokrates'i takip eden bu gençler, Peloponnes savaşlarındaki yenilgiden mevcut demokratik düzeni sorumlu tutup bunun yerine "aydınlar demokrasisi"nin geçirilmesini savunmaya başladıklarından Atina devlet yönetimi, gençlerin bu tavırlarından Sokrates'i sorumlu tuttu ve onu ölüm cezasına çarptırdı (Aytaç, 1992: 33-34).

Antik Yunan düşünürleri Sofistler ile Sokrates'in eğitim felsefelerinin günümüz dünyasına etkilerini değerlendirdiğimizde öncelikle Sofistlerin retorik ve ikna sanatı üzerine odaklanmaları günümüzde medya, siyaset ve kamuoyu yönetimi gibi alanlarda etkili iletişim becerilerinin gelişmesine önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Sofistlerin eğitim karşılığında para alması, bugünkü eğitim kurumlarının yapılanmasında rol oynamıştır. Başka bir ifadeyle, eğitimin ticari hale gelmesinin arkasında Sofistlerin yer aldığını söylemek mümkündür. Sofistler, öğrencilere eleştirel düşünme ve karşı argüman geliştirme becerisi kazandırarak günümüz eleştirel düşünme ve tartışma kültürünün gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Sokrates'in sorgulamaya ve diyaloga dayalı öğretim yöntemi, bugünün öğrenci merkezli eğitim yaklaşımlarının ve eleştirel düşünme becerilerinin temelini oluşturur. Sokrates'in öğrencilere içsel bilgelik kazandırma fikri, kişisel gelişim alanında mevcut eğitim yaklaşımlarına önemli bir katkı sağlar. Ayrıca, onun ahlaki vurgusu, günümüzde karakter eğitimi ve etik eğitim programlarının şekillendirilmesine yardımcı olur. Bu nedenle, Antik Çağ'da Sofistler ile Sokrates'in eğitim felsefelerinin günümüze yansımaları son derece önemlidir.



Sokrates'in temel görüşlerinden ilham alınarak geliştirilen Sokratesçi eğitim felsefesi, tarihte bilinen ilk tutarlı eğitim felsefesi olarak kabul edilir. Bu felsefeye göre eğitimcinin asıl amacı, öğrencinin görünen dünyanın yanıltıcı görüntüleriyle yetinmemesi gerektiğini açıklayarak onu gerçek dünyaya ulaşma yolunda yönlendirmektir. Sokrates, yaşamı boyunca uyguladığı bu rehberlik süreciyle kişilere, önceden bildikleri fakat unuttukları şeyleri hatırlatmaya çalışmıştır ve o, bu yaklaşımı "ebelik sanatı" olarak adlandırmıştır (Güçlü vd. 2003: 456). Sokrates, iyi bir eğitim için öneriler sunmanın ötesine geçip bir yöntem geliştirdiği için ilk eğitim filozofu olarak kabul edilebilir (Küken, 2003: 390). Sokrates'in eğitim ile hedeflediği nihai amaç, insanın kendini gerçekleştirme ve mutluluğa ulaşmasıdır. Bu bağlamda, Sokrates'e göre insanlar bilgi aracılığıyla ruhlarını geliştirerek yaşamlarını iyileştirmelidir. Ona göre araştırma ve sorgulama sürecinde elde edilen bilgi, insanı mutluluğa götüren bilgi olmalıdır. Sokrates'in erdem dediği şey, insanı mutluluğa ulaştıran bilgidir; yani iyi ile kötü arasındaki ayrımı doğru bir şekilde yapabilme yetisidir. Erdemli bir kişi, iyinin ve doğrunun ne olduğunu bilir ve bu bilgi doğrultusunda hareket eder. Sokrates'e göre, bilgiye sahip olmak kötülükten kaçınmamızı ve erdemli bir yaşam sürmemizi sağlar. Sonuç olarak, bilgi kişiye iyiyi ve kötüyü ayırt etmede rehberlik eder, erdemi sağlar ve mutluluğa yol açar (Akarsu, 1993: 33-35).

Sokrates'in en ünlü öğrencilerinden biri olan Platon ise eğitimle ilgili görüşlerini *Devlet*, *Kanunlar* ve *7. Mektup* isimli yapıtlarında açıklar. O, *Devlet* adlı yapıtında Yunan polisindeki vatandaşların iyi ve mutlu bir yaşama sahip olmaları için toplumsal yapının yeniden şekillendirilmesi gerektiğini vurgular. Atina'daki haksız düzene karşı ideal bir devlet modeli inşa eder. Platon'un düşüncesine göre devlet içten ve dıştan yeni bir anlayış çerçevesinde yeniden tesis edilmelidir ve bu süreçte insan odaklı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bireyler, ruhsal ve zihinsel yeteneklerine uygun bir değişim sürecinden geçirilmelidir (Platon, 2018). Aytaç (1992: 39), Platon'un insan eğitimini şöyle kategorize eder: "Karakter eğitimi, beden eğitimi, estetik eğitim, mesleki eğitim ve felsefi eğitim." Söz konusu unsurların ne ifade ettiğini açıklamak gerekir.

Öncelikle karakter eğitimi, toplumsal yaşamın içinde şekillenir. Bu eğitime ilk çocukluk döneminde yetiştirme yurtlarında veya aile evlerinde başlanır. Burada çocuklara büyüklerine saygı duyma ve devlete sevgi besleme öğretilir. Özel mülkiyete müsaade edilmediği için özel mülkiyeti savunan kişilerdeki karakter bozuklukları en baştan önlenmiş olur. Çocuklar, bir ihtiyar heyeti tarafından denetlenir ve cezalandırılır. Gençlik döneminden itibaren beden eğitimiyle vücut geliştirilir. Temel hedef sağlıklı ve atletik gençlerin yetiştirilmesidir. Ayrıca dengeli beslenme büyük önem taşır. Aşırılıklardan ve zevklere düşkünlükten kaçınma ön plandadır. Estetik eğitimle çocukların ruhu şekillendirilir ve onlara güzellik anlayışı kazandırılır. Bu eğitimde masallar ve şiirler önemli bir yer tutar. Bu hikâyelerde ve şiirlerde Tanrılar her türlü iyiliğin kaynağı olarak anlatılır (Platon, 2018: 67). Estetik eğitimdeki en önemli ders müzik dersidir. Müzik dersinde tonlar ve ritimler öğretilerek, askerlerin ve nöbetçilerin zarif ruhlular ve cesur olmaları sağlanır (Platon, 2018: 65).

Dahası Platon (2018: 211), çocukların yaşına ve seviyesine göre bir eğitime tabi tutulmaları gerektiğini şöyle ifade eder: "Gençlikte, çocuklukta yaşa uygun bir öğretim, bir felsefe vermeli; üstünde asıl durulacak olan gençlerin gelişen, erginliğe yaklaşan bedenleri olmalı. Beden, felsefeye iyi bir hizmetçi olarak yetiştirilmeli. Yaş ilerleyip de kafa olgunlaştı mı, ona uygun çalışmalar artırılmalı." Platon'un çocuk eğitimi üzerine görüşleri, sonraları Piaget'in bilişsel gelişim teorisinin temelini oluşturmuş gibidir. İkisi de çocukların ve gençlerin yaşlarına ve bilişsel gelişim seviyelerine uygun eğitim



ve öğretim yöntemlerinin önemini vurgular. Platon, yaş ilerledikçe zihnin olgunlaştığını ve buna uygun eğitim faaliyetlerinin artırılması gerektiğini ifade ederken Piaget ise, yaşa ve soyut düşünme yeteneğine bağlı olarak çocukların daha karmaşık konulara ve problemlere yöneleceklerini öne sürmektedir (Piaget, 2016: 151-152). Aralarındaki farklılık, Platon'un bedenine felsefeye hizmet etmesi gerektiği düşüncesidir. Ancak bu farklılığı Piaget'in fiziksel ve zihinsel gelişimin birbirine bağlı olduğu düşüncesiyle açıklamak mümkündür.

Aytaç (1992: 40-41), Platon'un yaşa göre ana eğitim aşamalarını şu şekilde tanımlar: Bebeklik döneminde (0-3 yaş), çocuklar anneleri tarafından emzilir ve bu süreçte bedensel bakım büyük önem taşır. 3-7 yaş arasında, oyun ve masal zamanına girilir. Bu evrede temel ruhsal gelişim ve vatandaşlık becerilerinin kazanılmasına odaklanılır. 7-10 yaş arasında ise jimnastik eğitimi öne çıkar ve çocuklara zıplama, koşma, güreşme, disk ve ok atma, ata binme ve yüzme gibi beceriler öğretilir. Bu süreçte müzik eğitimi ikinci planda kalır. 11-18 yaş arasında, müzik eğitimi öncelik kazanırken aynı zamanda okuma, yazma ve matematik öğretilir. 18-20 yaş arasında, bedensel ve askeri eğitim öne çıkar. Bu dönemde gençler gerçek savaşa bile katılabilirler. 20 yaşında, askerlerin ve koruyucuların seçimi için kritik bir dönem başlar. Çünkü ileride devlet yönetiminde görev alacak kişiler sadece sağlıklı bedene ve sağlam zihniyete sahip olanlar arasından seçilir. Seçilen gençler, eğitimlerine devam ederler. 20-30 yaş arası eğitim, zihinsel ve ruhsal gelişime odaklanır. Bu dönemde aritmetik, geometri, astronomi ve harmoni gibi entelektüel konular işlenir. 30-35 yaşları arasında gençler tekrar bir değerlendirmeye tabi tutulurlar. Başarılı olanlar dialektik eğitime geçerler. Bu süreçte beş yıl boyunca yoğun felsefi eğitim alarak idealar âlemine geçiş yaparlar. 35 yaşında teorik ve felsefi-bilimsel eğitim tamamlanır ve bir kez daha bir eleme sürecinden geçilir. Elemeyi geçenler 15 yıl boyunca devlet hizmetinde ikinci düzey görevlerde çalışarak eğitim ve öğretimlerini uygulamalı olarak sürdürürler. 50 yaşına kadar tüm bu aşamaları başarıyla tamamlayanlar artık filozof olurlar. Ancak sadece seçkin filozoflar, devletin en üst düzey sorumluluklarını üstlenebilecek niteliktedirler. Çünkü sadece onlar idealar âlemine ulaşma yeteneğine sahiptirler.

Platon'un eğitim anlayışından sonra cinsiyet ayrımının eğitim üzerindeki etkilerine bakmak gerekir. Tarih boyunca cinsiyet ayrımı yaygın olarak yapılmıştır. Bir erkek çocuk doğduğunda evler geleneksel olarak zeytin yapraklarıyla süslenirken, bir kız çocuk doğduğunda ise kapılarına yün topaklar asılırdı (Karadoğan, 2019: 198-199). Eski Yunan ve Roma toplumlarında, babalar genellikle mutlak otoriteye sahipti ve çocukluk dönemi, kölelik anlayışının etkisi altındaydı. Bu kültürde babalık kavramı, çocuğu istediği zaman terk edebilme, satma, sakat bırakma veya hatta öldürme anlamına geliyordu (Yörükoğlu, 1997: 220-222). Erkek çocuklar, yedi yaşına kadar annelerinin koruması altında büyürken daha sonra babalarını örnek alarak yetişirlerdi. Kız çocukları ise anneleriyle kalarak ev işlerine ve ev hanımlığına hazırlanırlardı (Mutluay, 2007: 41). Erkek ve kız çocukları, eğitim sürecinde de bir ayrımla karşılaşılıyordu. Platon'un düşünceleri, 6 yaşından sonra erkek ve kız çocuklarının farklı eğitim yöntemlerine tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır (Roisman, 2011: 103): "...Benim yaşamda erkekler için söylenen şeyler, aynen kızlar için de öngörülüyor: Yani kızları da aynı şekilde eğitmeli; 'binicilik ve jimnastik erkeklere yakışır, kadınlara ise yakışmaz' sözünden hiç korkmadan bunu söylüyorum" (Platon, 2019: 804e-805b). Platon'un kızların erkeklerle aynı eğitimi alması gerektiğini savunması, erkeklerin kızlardan farklı bir eğitim aldığını gösterir. Bourdieu (2015: 68-70), antik dönemde erkek çocuklarının kız çocuklarına kıyasla daha imtiyazlı olduğunu şu şekilde belirtir:



“Eril imtiyaz... Bir tuzaktır; erkeklerin her birini her koşulda erkekliliğini ispatlamaya zorlayacak ölçüde abesleşebilen daimi bir gerilim ve çekişme, bu imtiyazın olumsuz yanını teşkil eder. Nesnesi, kendisi de sembolik düzene için gerekliliklere tabi olan bir topluluk (nesep veya hane) olduğu sürece, şeref meselesi de kendini bir ideal olarak, hatta çoğu durumda erişilemez halde kalmaya mahkûm bir gereklilikler sistemi olarak takdim eder. Cinsel veya toplumsal üreme becerisinin ötesinde, savaşıma veya şiddet uygulama (bilhassa intikam durumunda) becerisi gibi de algılanan erkeklik, öncelikle ve her şeyden çok, bir görevdir. Kadın için şeref, negatif olarak tanımlanır ve yalnızca korunabilir ya da kaybedilebilir; zira kadının erdemi sırasıyla bekâret ve sadakatten ibarettir; oysa ‘gerçek’ bir erkek, zafer ve ayrıcalık elde etmek için kamusal alanda önüne çıkan fırsatları değerlendirmeye alma ihtiyacını hissedendir... Tıpkı şeref gibi (nitekim şerefin zıddı utanç da, suçluluğun aksine, başkalarının önünde hissedilir), erkeklik başka erkekler tarafından, taşıdığı hâlihazır veya potansiyel şiddet gerçekliği içinde kabullenilmek ve ‘gerçek erkekler’ grubuna aidiyetin tanınmasıyla tasdik edilmek durumundadır. Kurucu törenlerin bir kısmı, özellikle de eğitim ve askerlik bünyesindekiler, erkeksi dayanışmaların güçlendirilmesine yönelik hakiki erkeklik sınavları barındırır.”

Çocuk ve eğitim üzerine pek çok şeyden bahsettikten sonra sırada çocukların dünyasında oldukça önemli bir yer kaplayan oyunlar ve onların sağladığı yararlar var. Belli kuralları olan oyunlar, çocukları disipline etme işlevine sahiptir. Küçük yaşlarda oyun kurallarına uygun davranmayı öğrenen bir çocuk, büyüdüğünde devletin kurallarına uymak durumunda kalacaktır. “Öyleyse dediğimiz gibi, çocuklarımızın oyunlarını daha başlangıçtan sıkı bir düzene sokmalıyız. Çünkü çocuklar, oyunlarında kuralların dışına çıkarsa, büyüüp adam oldukları vakit, kanunlara saygı göstermeleri beklenir mi?” (Platon, 2018: 425a) Platon’a göre çocuk oyunları ile devlet kuralları arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü çocukların küçük yaşta oynadığı oyunlar, gelişimleri açısından son derece önemlidir. Bu oyunlar hem fiziksel hem de sosyal açıdan büyük fayda sağlarlar. Oyunlar belli kurallar içerir ve bu kurallara uygun oynayan çocuklar, genellikle daha fazla sorumluluk duygusuna sahip olurlar. Erken yaşta kazanılan bu alışkanlığın ilerleyen yaşlarda da devam etmesi muhtemeldir. Dolayısıyla, büyüdüklerinde her biri devletin belirlediği kurallara uymak ve onlara saygı göstermek konusunda zorluk çekmeyeceklerdir. Dahası Platon (2019: 643c-d), başarılı olmak isteyen bir kimsenin çocukluğunda alması gereken eğitimi şöyle aktarır:

“Başarılı olmak isteyen bir kimsenin çocukluğundan itibaren eğlenirken ya da çalışırken bu amacına uygun şeylerle uğraşması gerekir. Söz gelişi, iyi bir çiftçi ya da iyi bir duvarcı olmak istiyorsa, duvarcı oyuncak evlerle oynamalıdır, çiftçi de bunun gibi yapmalıdır. Bunları yetiştiren kişi de, her birinin eline aslının aynı küçük araçlar vermeli, örneğin marangozun cetvel ve çekül kullanması, savaşçının oynarken ata binmesi gibi önceden öğretilmesi gereken ne kadar bilgi varsa, bunları öğretmeli, oyun aracılığı ile çocukların hazlarını ve tutkularını büyüdüklerinde hedef olarak seçecekleri yere yöneltmelidir.”

Platon’un ifadelerinde, bir kişinin hedeflerine ulaşmak istemesi durumunda çocukluktan itibaren ilgi duyduğu şeylerin bu hedeflerle uyumlu olması gerektiği vurgulanır. Örneğin, başarılı bir çiftçi ya da duvarcı olmak isteyen birinin çocukken ilgi gösterdiği oyuncaklarla ya da birtakım aktivitelerle istediği alanda tecrübe edinmesi önemlidir. Ayrıca çocukların yeteneklerine uygun araçlar sağlanarak belirli becerilerin önceden öğretilmesi ve ilerleyen yaşlarda hedef belirlemeleri teşvik edilmelidir. Platon, başarının kişinin çocukluk dönemindeki ilgi ve uğraşlarına bağlı olduğunu savunurken, başarının sadece bu faktörlere bağlı olmadığını da belirtmek gerekir. Çünkü başarı; eğitim, deneyim, bireysel çaba, fırsatlar ve diğer birçok etkenin karmaşık bir bileşimiyle şekillenir.

Platon’un öğrencisi olan Aristoteles’in çocuklar ve eğitimleri hakkındaki düşünceleri incelendiğinde dikkat çekici bazı fikirler ortaya çıkar. Öncelikle Aristoteles’e göre çocuklar, hayvanlara Ünal, A. (2024). Antikçağda çocuk, çocukluk ve eğitim üzerine bir inceleme. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1340-1364.



benzerler: Dik duramazlar, cüce yapıldırlar, üst ve alt vücutları arasında dört ayaklı hayvanlar gibi bir dengesizlik vardır. Bu da çocukları dört ayaklı hayvanlara benzer şekilde davranmaya iten bir orantısızlığa tekabül eder. Dik durma beynin gelişimine bağlıdır. Eyleme geçme yeteneği ise akıl yürütme ve düşünme kabiliyetini gerektirir. Ancak çocuklar, günlerinin büyük bir kısmını genellikle uyuyarak geçirirler. Aristoteles'e göre "hiç kimse, hayatının tamamını bir çocuğun akıyla geçirmeyi seçmez" (Cambiano, 2021: 286). Aristoteles, çocuklarla ilgili görüşlerini erdemler üzerine inşa etmiştir. Çocuktaki erdemler ve düşünme becerisi henüz gelişmemiştir. Yönetimden sorumlu kişilerin ahlaki açıdan olgun ve bunun da rasyonel olması gerekmektedir. Çünkü Aristoteles'in düşüncesinde çocuk, duyguları doğrultusunda hareket eden, deneyimsiz, olgunlaşmamış ve gelişmemiş bir bireydir (Moseley, 2014: 94). Aristoteles (2017: 252-253) ayrıca, bir çocuğun doğduktan sonra nasıl bakılması gerektiği konusunda bazı önerilerde bulunmaktadır. İlk olarak, bebeğin doğru şekilde beslenmesi sağlanmalıdır. Çünkü bu, sağlıklı gelişimleri için hayati önem taşır. Çocuklara bol miktarda süt verilmeli ve aynı zamanda onların fiziksel aktivitelere katılmaları teşvik edilmelidir. Diğer yandan, çocuklar erken yaşta soğuğa maruz bırakılmalı ve bu şekilde onların dayanıklılık kazanmaları sağlanmalıdır. Aristoteles, 0-5 yaş arasındaki çocuklara bir şey öğretmeye çalışmanın uygun olmadığını belirtirken, bu dönemde çocukların aktif olmaları ve mantık oyunları ile uğraşmaları gerektiğini önerir.

Aristoteles, Platon gibi eğitimin farklı yaş gruplarına göre düzenlenmesi gerektiği fikrini destekler. Beş yaşına kadar çocuklar öğretimden uzak tutulmalıdır. Bu dönemde oyunlar, masallar ve hikâyelerle çocuklar meşgul edilmelidir. 5-7 yaş arasındaki çocuklar gelecekte öğrenecekleri konuların izleyicisi olmalıdır. Gerçek eğitim tam anlamıyla 7 yaşında başlar. 7-10 yaş arası müzik ve entelektüel eğitim aşamasına geçilir. 10-21 yaş arası çocuklar, zihinsel ve ahlaki eğitim yoluyla savaşa hazırlanmalıdır. Beden eğitimi, zihinsel eğitimin temelidir. Bu yüzden gençler öncelikle jimnastik öğrenmelidirler. Entelektüel eğitimin temel bileşenleri müzik, gramer, retorik, grafik, matematik, aritmetik, geometri, diyalektik, felsefe ve politika gibi alanlardır. Gençlere bu konularda eğitim verilmelidir. Ahlaki eğitim de çok önemlidir. Çünkü toplumsal birlikteliğin ve devletin sürekliliğinin sağlanması için ahlaki eğitime ihtiyaç duyulur. Aristoteles'e göre doğa, insanlara ahlak dışı davrandıkları zaman başkalarına zarar verebilecekleri zekâ ve mantık gibi güçlü zihinsel araçlar sunmuştur. İnsanlar ahlaki bir eğitim almadıkları sürece en tehlikeli varlıklar haline gelebilirler. Ahlaki eğitim, akla uygun olduğu takdirde kolayca yapılabilir ve alıştırmalarla mükemmelleştirilebilir (Aytaç, 1992: 49-50).

Aristoteles'in eğitim felsefesi, bireyin sadece entelektüel olarak gelişmesini değil, aynı zamanda ahlaki ve duygusal yönlerini de kapsar. Bu nedenle onun eğitim anlayışı bireyin bütünsel gelişimini hedefler. Bireyin sadece bilgi kazanması değil, dahası karakterlerinin ve erdemlerinin şekillenmesi de önemlidir. Bu anlayış, eğitimde sadece zihinsel yeteneklere değil, zira kişisel ve toplumsal değerlere de odaklanması gerektiğini vurgular. Onun eğitimde müziğe ve sanata verdiği önem, insanın ruhsal ve duygusal gelişimi üzerindeki etkisini vurgular. Sanatın ve müziğin bireyin duygusal zekâsını geliştirdiği ve estetik değerler kazandırdığı düşünülür. Bu nedenle eğitim sadece akademik bilgilerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda sanat ve kültür gibi alanlara da önem verilmelidir. Ayrıca Aristoteles'in eğitim anlayışı, bireyin toplumsal sorumluluklarını da vurgular. Eğitim, sadece bireyin kendi gelişimi için değil, aynı zamanda toplumun refahı ve düzeni için de önemlidir. Toplumsal değerlerin ve etik normların eğitim yoluyla aktarılması, bireylerin topluma daha iyi hizmet etmelerini sağlar ve toplumsal uyumun güçlenmesine katkıda bulunur. Bir başka deyişle Aristoteles'in düşüncesinde eğitim bireyin bütünsel gelişimini, toplumsal sorumluluklarını ve etik değerlerini ön



planda tutar. Bu düşünce, modern eğitim sistemlerinin ve toplumsal yapıların temelini oluşturur. Çünkü eğitim sadece bireyin bilgi kazanması değildir. Aynı zamanda o, kişinin karakterinin şekillenmesi ve toplumla uyumlu bir birey olması için gereklidir.

Aristoteles düşüncesinde eğitim kamuyu ilgilendiren genel bir meseledir. Bu noktada eğitim anne-babaya bırakılmadan devlet tarafından sağlanmalıdır. Çünkü çocuklar hem geleceğin yurttaşları hem de yöneticileridir. Dolayısıyla ülkeyi yönetenlerin en önemli görevi çocukların ve gençlerin eğitimiyle yakından ilgilenmektir. Bu sayede mevcut yönetimin sürekliliği sağlanırken aynı zamanda gençlerin erdemli birer yurttaş olarak yetişmelerine katkıda bulunulur (Aristoteles, 1993: 233). Fakat bu durum devletin herkese aynı eğitimi vereceğini göstermez. Hem geçmişte hem de günümüzde eğitim verilirken dikkate alınan unsurlar, toplumsal ihtiyaçlar ve eğitim alacak kişilerin yetenek ve potansiyelleridir. Devlet tarafından verilen eğitimin amaca ulaşmasında eğitim alan kişinin kapasitesi ve yeteneği ile doğrudan bir ilişki vardır (Diş, 2021: 339). Çünkü kişinin ilgi duyduğu ve yeteneği olduğu konularda daha kalıcı ve etkin öğrenmeler gerçekleştireceği aşikârdır (Yılmaz, 2004: 158). Aristoteles (1997: 208) bu konuya ilişkin şunları söyler: “İnsanlar hazla etkinlikte bulduklarında her bir şeyi daha iyi değerlendirir, daha kesince iş görür; söz gelişi geometriden hoşlananlar geometrici olur, bu konudaki her bir şeyi daha iyi kavrar. Aynı şekilde müziği, mimarlığı sevenler, öteki sanatlara düşkün olanların her biri ondan haz aldıkları için alanlarında ilerler.”

Aristoteles, asırlar önce kişinin potansiyellerinin açığa çıkmasında okul eğitiminin önemine dikkat çekmiştir. Günümüzde de bu düşünce aynı şekilde geçerliliğini korumaktadır (Diş, 2021: 339). 20. yüzyılın önemlisi isimlerinden biri olan ve Analitik Psikolojinin kurucusu olarak kabul edilen Carl Gustav Jung (2019: 64-65) da okulun kişinin potansiyellerinin açığa çıkmasındaki rolünü ve önemini şu şekilde aktarır:

“Eğer okullar hiç olmasaydı ve çocuklar tamamen kendi kendilerine kalsalardı ne olurdu sorusunu sorarsak, cevabımız; büyük oranda bilinçdışı kalacakları yönünde olurdu. Bu nasıl bir durum olurdu? Bu ilkel bir durum olurdu ve bu gibi çocuklar reşit olduklarında, doğal zekâlarına rağmen hâlâ ilkel, barbar olarak kalırlardı; aslında zeki zenciler ya da Buşmanlar kabilesi gibi. İlla aptal olmazlardı ama yalnızca içgüdüsel olarak zeki olurlardı. Cahil ve bu yüzden de kendilerinin ve dünyanın bilincinde olmazlardı. Yaşama oldukça düşük bir kültürel seviyeden başlayarak, kendilerini ilkel ırklardan sadece birazcık ayırırlardı.”

Aristoteles'e göre eğitimsiz insanlar doğal zekâ ve yeteneklere sahip olsalar da bu yeteneklerini toplumsal ve bireysel erdemlere dönüştüremezler. Eğitim, bireyin kendisinin ve dünyanın bilincine varmasını sağlar; böylece birey, kendi potansiyelini gerçekleştirebilir ve topluma katkıda bulunabilir. Jung'un da çocukların eğitim olmadan ilkel ve bilinçsiz kalacakları görüşü, Aristoteles'in düşünceleri ile paraleldir. Eğitim, bireylerin içgüdüsel zekâlarını bilinçli ve erdemli bir yaşam için kullanmalarını sağlar. Bu da onların kendilerini ve dünyayı daha iyi anlamalarını ve daha yüksek bir kültürel seviyeye ulaşmalarını mümkün kılar. Bu noktada Aristoteles'in eğitim hakkındaki düşüncelerinin günümüz eğitim sistemlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Antik Yunan'dan Roma toplumuna geçtiğimizde burada çocuğun hayati bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Roma toplumunda çocuk sahibi olmak gücün ve büyümenin bir işareti olarak kabul edilir. Romulus ve Remus ismindeki ikiz erkek çocukları, Roma'nın kuruluşunu anlatan efsanede önemli bir rol oynamıştır (Erdemir ve Erdemir, 2012: 649). Bu toplumda, ailelerin itibarı çocuk sayısı ile



yakından ilişkilendirilirdi. Julia yasası, en az üç çocuğu olan ailelerin idari pozisyonlarda avantajlı konumda olduğunu belirtir. Bu ailelere memuriyete başvururken öncelik tanınmaktadır. Ayrıca ailenin kutsallığına atıfta bulunarak, çocukların toplumda saygın bir şekilde yetiştirilmesini sağlamak için çeşitli uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bu yasalar çerçevesinde düzensiz bir yaşam süren eşlerin mallarına devletin el koyacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bu tür davranışlar suç olarak kabul edilir ve suç işleyenler sürgüne gönderilirdi. Örneğin İmparator Augustus'un kızı ve torununun cezalandırılması bu duruma bir örnektir (Mutluay, 2007: 107).

Roma ailesinde ataerkil bir düzen vardır. Aile, toplumun en önemli mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Fakat Roma ailesinin Yunan aile sisteminden farklı, değişik yönleri bulunmaktadır. Öncelikle, Roma toplumunda aileler kutsal kabul edilir. Bazı dini semboller, ailenin sürekliliği açısından önemli bir rol oynar. Aile; anne, baba, çocuk, gelin, torun ve varsa evlatlıklardan oluşur. Bu yapıda kan bağına dayalı akrabalık önemli değildir. Çünkü köleler ve azatlılar da bu aile kurumuna dâhil edilir (Mutluay, 2007: 94-95). Roma toplumunda Antik Yunan'da olduğu gibi bir çocuğun yaşama hakkı ailesinin kararına bağlıdır. Engelli, hasta olma ve cinsiyet tercihi gibi faktörler, çocuğun ailesi tarafından kabul edilip edilmeyeceğini belirlemede etkili olmaktadır (Erdemir ve Erdemir, 2012: 648-649). Kız çocuklar, evlenene kadar babalarının vesayeti altındadır. Benzer şekilde erkek çocuklar reşit olsalar ve hatta evlenip aile kurmuş olsalar bile yine babalarının vesayeti altında yaşarlar. Toplumdaki statüleri ne olursa olsun babalarına tabidirler. Ancak yalnızca babaları öldüğünde bağımsız hale gelirler ve ailenin reisi olabilirler (Mutluay, 2007: 95-96). Geleneksel aile yapısının incelenmesiyle çocuğun yaşına, cinsiyetine veya mesleğine bakılmaksızın babanın otoritesi altında olduğu görülür. Bu perspektifle çocuk, her zaman korunmaya muhtaç bir konumdadır.

Antik Roma döneminde eğitimin ana hedefi, nitelikli ve sağlam karakterli "iyi bir vatandaş" yetiştirmektir. Bu dönemde MÖ 200'lerden sonra Yunan kültürü ve felsefesi Roma eğitimine etki etmeye başladı. Bu etkiyle birlikte Latince ve Yunanca ağırlıklı olarak öğretilen "gramer" ve "hukuk" bilimi önem kazandı. 7-11 yaş arasındaki çocuklar için açılan okullar günümüz ilkokullarına benzeyen eğitim kurumlarıydı ve devlet tarafından destekleniyordu. Bu okullarda temel okuma, yazma ve basit matematik öğretiliyordu. İlkokulu bitiren 12-16 yaş aralığındaki çocuklar "Gramer Okulları"na devam ederdi. Bu okullarda Latince ve Yunanca öğretilirken aritmetik, geometri ve felsefe gibi konular da anlatılırdı. "Gramer Okulları"ndan sonra "Retorik Okulları" yer almaktadır. Roma toplumunda güzel konuşma, diğer sanatların en yükseği ve en önemlisi olarak kabul görüyordu. Çünkü hatiplerin Roma aristokratlarını etkilemek için bu beceriye ihtiyaçları vardı. Bu okullarda, "Yedi Özgür Sanat" olarak bilinen gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve müzik gibi dersler verilirdi. Antik Roma'da uygulanan eğitim ve bilim sistemi uzun süre Avrupa ve yakın coğrafyada etkili olmuştur (Gündüz, 2019: 23-24). Bu eğitim anlayışının bireysel gelişimle birlikte toplumsal ilerlemeye de katkı sağladığını belirtmek mümkündür. Çünkü iyi vatandaşların yetiştirilmesinin hedeflendiği bir eğitim sisteminde toplumun güçlü ve istikrarlı olacağını öngörmek zor değildir.

Sonuç olarak Antik Çağ'da çocuk, çocukluk ve eğitim konularına baktığımızda her uygarlığın kendi kültürel, sosyal ve ekonomik şartlarına göre farklı eğitim sistemleri ve çocuklara yönelik tutumlar geliştirdiğini görmekteyiz. Eski Mezopotamya'da çocuklar okuma, yazma ve aritmetik gibi becerileri öğrenerek gelecekteki görevlerine hazırlanırken Antik Mısır'da çocuklar, daha çok dini ve idari bilgi edinmeye yönlendirilirdi. Bu da onların toplumda belirli roller üstlenmelerini sağlardı. Girit uygarlığında



çocuklar, sosyal hayata uyum sağlamak ve askeri beceriler kazanmak üzere eğitilirdi. Antik Yunan'da çocukların eğitimi, fiziksel, zihinsel ve ahlaki yetkinliklerini geliştirmek için kapsamlı bir şekilde planlanmıştı. Roma'da ise eğitim, çocukların yurttaşlık bilinci kazanması ve hukuki bilgi edinmesi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu uygarlıklarda çocuklara yönelik genel tutum ve anlayış da eğitim sistemleriyle paralellik gösteriyordu. Çocuklar, geleceğin yetişkinleri olarak görülür ve toplumun ihtiyaçlarına göre eğitilirdi. Mezopotamya ve Mısır'da çocuklar, ailelerinin mesleklerini devralacak bireyler olarak görülürken, Girit ve Yunan'da bireyin topluma katkısı daha geniş bir perspektifte ele alınırdı. Roma'da ise çocuklar, geleceğin yurttaşları olarak eğitim görür ve toplumun hukuki ve sosyal yapısına katkıda bulunacak bireyler olarak yetiştirilirdi. Bu uygarlıkların tümünde ortak olan nokta çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi konusunun oldukça büyük önem taşıdığıdır. Çocukların erken yaşta aldıkları eğitim ve gördükleri muamele, onların gelecekteki rollerini ve toplum içindeki konumlarını belirlemede büyük bir etkidir. Antik Çağ'dan günümüze kadar uzanan bu süreçte, çocuklara verilen değer ve onların eğitimi sürekli evrim geçirmiş, ancak temelde bireyin ve toplumun gelişimi için vazgeçilmez bir unsur olma özelliğini korumuştur. Bu nedenle Antik Çağ'daki çocuk, çocukluk ve eğitim anlayışlarını incelemek, günümüz eğitim sistemlerinin temellerini ve çocuklara yönelik tutumların evrimini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Eğitim ve çocuklara verilen değer hem bireysel hem de toplumsal gelişim için vazgeçilmez unsurlar olarak geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Antik Çağ'da Mezopotamya, Mısır, Girit, Yunan ve Roma toplumlarında çocuğa ilişkin bakış açıları ve eğitim sistemleri ele alınmıştır. Her bir toplumun içinde bulunduğu şartlardan ötürü kendine özgü bir çocuk algısının ve eğitim anlayışının var olduğu görülmüştür. Antik Çağ'da çocuk ve çocukluk kavramları toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısına göre şekillenen, geleceğin yetişkinleri olarak görülen bireylerin gelişim evresine karşılık gelmiştir. Bu dönemde çocuklar, toplumun ihtiyaçlarına uygun becerilerle donatılmak üzere çeşitli eğitim sistemlerine tabi tutulmuştur. Mezopotamya, Mısır, Girit, Yunan ve Roma gibi uygarlıklarda çocukluk bireyin fiziksel, zihinsel ve ahlaki yetkinliklerinin geliştirildiği, toplumsal rollerine hazırlanmak üzere eğitildiği bir süreç olarak görülmüştür. Eğitim ve çocuklara yönelik tutumlar, çocukların gelecekteki rollerini ve toplum içindeki konumlarını belirlemede büyük bir etkiye sahipti. Bu bağlamda Antik Çağ'daki çocuk ve çocukluk kavramları, bireyin ve toplumun gelişimi için temel bir unsur olarak kabul edilmiştir.

Mezopotamya uygarlığında çocuklara okuma, yazma, aritmetik gibi temel beceriler sunulmuş ve onların gelecekteki mesleklerine hazırlanmaları sağlanmıştır. Antik Mısır'da çocuklar ailelerinin sosyal ve ekonomik statüsünü devam ettirecek bireyler olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda yetiştirilmiştir. Özellikle dini ve idari bilgi yönünden yeterlilik kazanmalarına özen gösterilmiştir. Çocuklara büyük değer verilmiş ve onların eğitimi hem aile hem de devlet tarafından önemli bir sorumluluk olarak görülmüştür. Girit uygarlığında çocuğa ilişkin bakış açısı ve eğitim anlayışı çocukların fiziksel, zihinsel ve sosyal yeteneklerini geliştirmeye yönelik kapsamlı bir yaklaşıma dayanmıştır. Antik Yunan'da toplumsal yapıyı güçlendirmeye uygun bir çocuk ve eğitim anlayışı vardır. Çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlaki bakımdan sağlıklı bireyler olabilmeleri için farklı eğitim metotları geliştirilmiştir. Bu süreçte ev eğitimi, özel öğretmenler, agora ve akademiler gibi çeşitli eğitim ortamları önemli rol oynamıştır. Çocuklar müzik, spor, matematik, felsefe gibi alanlarda eğitim alarak topluma katkı



sağlayacak beceriler edinmişlerdir. Antik Yunan'da eğitim, bireylerin karakter gelişimini ve toplumsal normlara uyumunu sağlamayı hedeflemiştir. Antik Roma uygarlığında ise çocuğa ilişkin bakış açısı ve eğitim anlayışı toplumun sosyal ve politik yapısına entegre olmuş durumdadır. Çocuklar, ailenin temel birimi olarak görülmüş, ahlaki ve pratik becerilerle donatılmıştır. Yine bu toplumda eğitim vatandaşlık bilinci kazandırmaya yönelik olmuş ve çocuklar, hukuki bilgilerle donatılarak toplumsal görevlerini yerine getirecek bireyler olarak yetiştirilmiştir. Kısaca her bir uygarlıkta çocuğa ve onun eğitimine ilişkin görüşler farklılık göstermiştir. Sonuç olarak Antik Çağ'daki çocuk eğitimi uygulamaları ve bakış açıları günümüz eğitim sistemleri için tarihsel perspektif sunmuştur. Bu bağlamın daha iyi anlaşılması günümüzdeki eğitim politikalarının ve uygulamalarının geliştirilmesine katkı sağlayabilir.



Kaynakça

- Akarsu, B. (1993). *Ahlak öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akyüz, E. (2012). *Çocuk hukuku çocukların hakları ve korunması* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood* (R. Baldick, Çev.). New York: Alfred A. Knopf.
- Aristoteles. (2017). *Politika* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (1993). *Politika* (M. Tuncay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1997). *Nikamako'sa etik* (S. Babür, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aytaç, K. (1992). *Avrupa eğitim tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bourdieu, P. *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bumin, K. (2013). *Batı'da devlet ve çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Bülbül Hızal, S. (2004). Ergen etiği. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 13(6), 206-210. <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0604/ergen.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Cambiano, G. (2021). Platon'dan Aristoteles'e felsefe ve yurttaşların formülasyonu (L. Tonguç Basmacı, Çev.). U. Eco & R. Fedriga (Ed.), *Felsefe tarihi I* içinde (s. 280-287). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çam, F. B. (2016). Eğitim sisteminin ortaya çıkışı ve Antik Yunan eğitim anlayışının temelleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 629-643. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224487> sayfasından erişilmiştir.
- Cevizci, A. (1998). *İlkçağ felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Champdor, A. (2006). *Mısır'ın ölümler kitabı* (S. Tahsuğ, Çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim araştırmaları, nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (3. Baskı). İstanbul: Edam Yayınları.
- Cross, G. (1997). *Kids stuff: toys and the changing world of American childhood*. Cambridge: Harvard University Press.
- Diş, S. B. (2021). Aristoteles felsefesinde birey ve devlet açısından eğitim meselesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 337-354. <https://doi.org/10.21497/sefad.944101>
- Erdemir Palaz, H. & Erdemir, H. (2012). *Antik Çağ'da çocuk olmak: ölmek ya da ölmemek*. Uluslararası Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı, Mutlu Çocuklar Derneği & Kırıkkale Üniversitesi KAUAM, 26-27 Nisan 2012, 643-669. https://www.academia.edu/2615241/ANT%C4%B0K%C3%87A%C4%9EDA_%C3%87OCUK_OLMAK_%C3%96LMEK_YA_DA_%C3%96LMEMEK_Being_A_Child_In_Ancient_History_To_die_or_not_to_Die sayfasından erişilmiştir.
- Freeman, J. (1996). *How to raise a bright child practical ways to encourage your child's talents from 0-5 years*. London: Vermilion.
- Gash, S. (1999). *Effective literature searching for research* (2. Edition). Aldershot: Gower Publishing Ltd.
- George, A.R.(2005). In search of the é.dub.ba.a: The ancient Mesopotamian school in literature and reality. Y. Sefati (Ed.), *An experienced scribe who neglects nothing ancient near eastern studies in honor of jacob klein*. Bethesda,(pp. 127-137) Md: CDL Press (USA).
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gökberk, M. (2018). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gutek, G., (1997). Eğitimde felsefi ve ideolojik yaklaşımlar (N. Kale, Çev.). Ankara: Pegem Yayını.
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2003). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gündüz, M. (2019). Eski Çağ'da eğitim. M. Şişman (Ed.), *Eğitim tarihi* içinde (s. 2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, C. (2011). *Baba bana top at-Batı'da çocukluğun tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.



- Karadoğan, U. C. (2019). "Çocuk ve çocukluk" kavramının tarihsel süreçte değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(7), 195-226. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57213/807902> sayfasından erişilmiştir.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348> sayfasından erişilmiştir.
- Kocabaş Atılğan, D. (2013). Antik Yunan'da toplumsal cinsiyet rollerinin temsili. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 10, 15-27. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yedi/issue/21843/234843#article_cite sayfasından erişilmiştir.
- Köroğlu, S. A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GİDB Dergi*, 1, 61-69. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1044919> sayfasından erişilmiştir.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer mitolojisi* (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabala Yayınevi.
- Küken, G. (2003). *İlkçağda eğitim felsefesi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Labuschagne, A. (2003). Qualitative research: Airy fairy or fundamental?. *The Qualitative Report*, 8(1).
- Mazi, F. (2008). Antik Çağda düşüncenin kentsel mekâna yansımaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 33-48. https://www.mku.edu.tr/files/25_dosya_1334661635.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Moseley, A. (2014). *Aristotle*. London: Bloomsbury Publishing.
- Mutluay, N. (2007). *Yunan ve Roma uygarlığında çocuk*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Niemann, H., & Onur, B. (2019). Oyuncağın gelişim tarihi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 24(1), 55-61. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000730
- Onur, B. (1994). *Sunuş*. Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu, 23-24 Nisan 1993, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3-4.
- Özarlan Dikmen, A. (2016). *Çocuk ve çocukluk sosyolojisi*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Özcan, Ö. (2017). Orta Çağ'dan erken modern döneme çocukluğun tarihsel gelişimi. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(4), 91-126. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57210/807868#article_cite sayfasından erişilmiştir.
- Özgül, O. (2011). Sümer sosyal hayatında eğitimin yeri ve önemi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 401-414. https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/6034/80865#article_cite sayfasından erişilmiştir.
- Özyurt, C. (2011). Çocuk sosyolojisi: Bir giriş denemesi. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed.), *Aile sosyolojisi içinde* (155-181). İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Piaget, J. (2016). *Zekâ psikolojisi* (İ. H. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Platon (2019). *Yasalar* (C. Şentuna & S. Babür, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Platon (2018). *Devlet* (S. Eyuboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon (2009). *Diyaloglar- Theaitetos* (M. Gökberk, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yokoluşu* (K. İnal, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Roisman, J. (2011). *Ancient Greece from Homer to Alexander* (J. C. Yardley, Çev.). Malden: Wiley-Blackwell.
- Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sözer, A.M. (2003). Çocukluk ve çocuk haklarının tarihsel gelişimi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 179-185.
- Şahin Hilal, H. (2020). Çocuk, çocukluk kavramları ve çocukluğun tarihsel gelişimi. Ş. Dilli (Ed.), *Türkiye'de çocuk olmak içinde* (s. 27-71). Ankara: Pegem Akademi.
- Tan, M. (1989). Çağlar boyunca çocukluk. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 71-88. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000859
- Tarakçı, Ö. (2013). *Akadlardan cahiliye devrine kadar Sami kavimlerinde sosyal hayat ve kadının konumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Denizli.
- Tarnas, R. (2013). *Batı düşünce tarihi I* (Y. Kaplan, Çev.). İstanbul: Külliyyat Yayınları.



- Taşkın, Ö. Ö. (2006). Velayette çocuğun yüksek yararı ilkesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toptaş, K. (2016). Eski mezopotamya da çocuk. *Archivum Anatolicum*, 10(1), 55-78.
https://doi.org/10.1501/Archv_0000000016
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. *Sümer, Assur, Babil Kanunları ve Ammi Saduka Fermanı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Törüner, E.K. ve Büyükgöncü, L. (2012). *Çocuk sağlığı temel hemşirelik yaklaşımları*. Amasya: Göktuğ Yayıncılık.
- Tuttle, K. (1999). *Toys in the middle ages*. İstanbul: Stefan's Florilegium.
- UNICEF (1989). *Çocuk haklarına dair sözleşme*.
https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, K. (2004). Aristoteles'in eğitim anlayışı. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 148-159.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31407> sayfasından erişilmiştir.
- Yörükoğlu, A. (1997). *Değişen toplumda aile ve çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.